

ЩОДО ШЛЯХІВ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ ПРАЦЮЮЧОГО НАСЕЛЕННЯ

Резюме

В аналітичній записці розглядається проблема бідності працюючого населення, яка є однією із найбільочіших соціально-економічних проблем будь-якого суспільства, оскільки запорукою стабільного економічного розвитку країни є відтворення і розвиток людського потенціалу. Працююче населення забезпечує своєю працею незмінний розвиток держави, стимулює зростання економіки країни, що дає можливість підвищити добробут, якість та рівень життя суспільства. Працездатність, мотивація до праці та її ефективність, у свою чергу, визначаються рівнем достатку самих працюючих. В Україні останніми роками зайняті особи складають значну частку в категорії «бідні», що дозволяє констатувати поширеність в країні такого негативного явища як бідність працюючих.

Аналізуються проблема заборгованості з виплати заробітної плати, яка породжує в соціально – економічній сфері такі явища, як поглиблення бідності серед працюючого населення та низька купівельна спроможність.

Пропонуються першочергові кроки для подолання бідності серед працюючого населення, а саме: підвищення зайнятості населення та розвиток ринку праці, збільшення рівня доходів від трудової діяльності, удосконалення системи соціального законодавства у напрямі посилення захисту працівників на своєчасне отримання заробітної плати, ефективне використання та здійснення моніторингу реалізації стратегічних напрямів подолання бідності.

ЩОДО ШЛЯХІВ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ ПРАЦЮЮЧОГО НАСЕЛЕННЯ

Розв'язання проблем подолання бідності та зменшення нерівності, підвищення рівня життя та забезпечення належного доступу до базових послуг для всіх верств населення лежить у площині пріоритетних завдань світової спільноти для реалізації Цілей сталого розвитку (2015-2030 рр.), схвалених на саміті ООН у вересні 2015 р.

Для сучасної України бідність є не лише негативним соціальним явищем, що визначає спосіб життя значної частини населення, але і фактором поляризації суспільства та посилення соціальної напруженості.

Результати щорічних національних моніторингових опитувань, що проводить Інститут соціології НАНУ, свідчать, що серед молодих людей у віці 18-29 років бідним себе вважають понад 30 % опитаних, людей віком 30-55 років – понад 40 % та осіб старше 56 років – понад 60 % (табл.1).

Таблиця 1

Оцінка матеріального становища населення України у 2017, %

Оцінка матеріального становища власної сім'ї в цілому	Вікові групи		
	18-29 років	30-55 років	56 років і старше
Злиденне	2,1	2,7	9,1
Бідне	31,7	40,1	58,2
Середнє	65,6	55,9	32,2
Заможне	0,5	1,2	0,5
багате	0	0,1	0

Джерело: за даними Інституту соціології НАН України.¹

За даними дослідження, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг», в середині 2017 р. у більш як 60 % опитаних за рік, що минув, погіршилося матеріальне становище, у 30 % воно не змінилося, лише у 6 % – покращилося, 2 % – не визначилися з відповіддю. Найнегативніше на

¹ Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / збірник наукових праць. Заснований Інститутом соціології НАН України. Випуск 4 (18), 2017. – 599 с.

матеріальному становищі респондентів позначилося підвищення цін на житлово-комунальні послуги. Так, понад 60 % опитаним не під силу сплачувати комунальні рахунки, тільки 5 % мають змогу їх оплачувати, ще 3% не визначилися з відповіддю. Абсолютна більшість (97 %) опитаних відчують на собі підвищення цін на споживчі товари і послуги².

У підсумку, за самооцінкою українських домогосподарств, визначеною на основі соціологічних обстежень Державної служби статистики України, у січні 2018 р. до бідних відносили себе майже 71 %³.

За офіційною статистикою середньомісячні сукупні витрати (далі – витрати) одного домогосподарства в Україні у I кварталі 2018 р. склали 8456 грн. Міське домогосподарство витратило в середньому за місяць 8825 грн, сільське – 7696 грн. У середньому на одну особу витрати становили 4008 грн на місяць. Серед усіх витрат домогосподарств 93 % становили споживчі витрати, на харчування (включаючи харчування поза домом) домогосподарства спрямовували майже половину всіх витрат⁴. Таким чином, середні по країні витрати домогосподарств на одну особу на місяць у I кварталі не сягали навіть рівня фактичного прожиткового мінімуму, що розраховується Міністерством соціальної політики для працездатних осіб з урахуванням суми обов'язкових платежів (4213 грн у квітні 2018 р.⁵). За таких обставин бідність набуває масового характеру.

На відміну від розвинених країн, в Україні поширена бідність серед працюючого населення. До головних причин виникнення та поширення бідності серед працюючого населення в Україні слід віднести низький рівень оплати праці та заборгованість з її виплати.

² Економічна та політична ситуація в Україні очима громадян // Соціологічна група «Рейтинг» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/vzglyady_grazhdan_na_ekonomicheskuyu_i_politicheskuyu_situaciyu_v_ukraine.html

³ Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2018 року). – Державна служба статистики України, 2018. – С. 12. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_sdurd2017pdf.pdf

⁴ Офіційний сайт Державної служби статистики України. Статистична інформація. Витрати і ресурси домогосподарств України у I кварталі 2018 року — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁵ Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. Інформація щодо фактичного розміру прожиткового мінімуму за квітень 2018 року – Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/news/15307.html>

В Україні бідність дуже часто спіткає осіб достатньо освічених і кваліфікованих, працюючих у режимі повної зайнятості. Ця ситуація пояснюється низькою ціною робочої сили. Заробітна плата більшості працюючих не виконує стимулюючої, мотиваційної та відтворювальної функцій. У цілому по Україні питома вага заробітної плати у доходах населення складає біля 40 %, тоді як в окремих регіонах ледь сягає 30 %. Середній розмір заробітної плати штатних працівників по Україні у жовтні 2018 р. склав 9218 грн, що у 2,2 разу більше фактичного прожиткового мінімуму у цінах жовтня 2018 р., що розраховується Міністерством соціальної політики для працездатних осіб з урахуванням суми обов'язкових платежів⁶, та у 2,5 разу перевищує розмір мінімальної заробітної плати (3723 грн). У таких суспільно важливих сферах як охорона здоров'я та освіта співвідношення заробітної плати до фактичного прожиткового мінімуму становило 1,4 та 1,7 разу відповідно; до мінімальної заробітної плати – 1,6 та 1,9 разу. На жаль, в Україні залишається значна частка працюючих, місячна заробітна плата яких не перевищує розмір законодавчо встановленого мінімального рівня. Так, у грудні 2017 р. 6,6 % працюючих отримували заробітну плату до 3200 грн, 20,7 % – у розмірі від 3200 до 4000 грн (розмір мінімальної заробітної плати в цей період становив 3200 грн, фактичний прожитковий мінімум для працюючих – 3189 грн). Серед працюючих у сферах освіти та охорони здоров'я, де переважають висококваліфіковані спеціалісти, за межу бідності потрапило 7,3 % та 9,0 % з них. Критичною, з точки зору поширення бідності, залишається ситуація у сфері мистецтва, спорту і розваг, сільському та транспортному господарствах, де питома вага штатних працівників, які отримували зарплату не вище мінімальної, склала 13,2 %; 8,6 % та 7,3 % відповідно (рис.1). Слід зазначити, що розмір мінімальної заробітної плати практично співпадав в цей період з фактичним розміром прожиткового мінімуму.

⁶ Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. Інформація щодо фактичного розміру прожиткового мінімуму за квітень 2018 року – Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/news/15307.html>

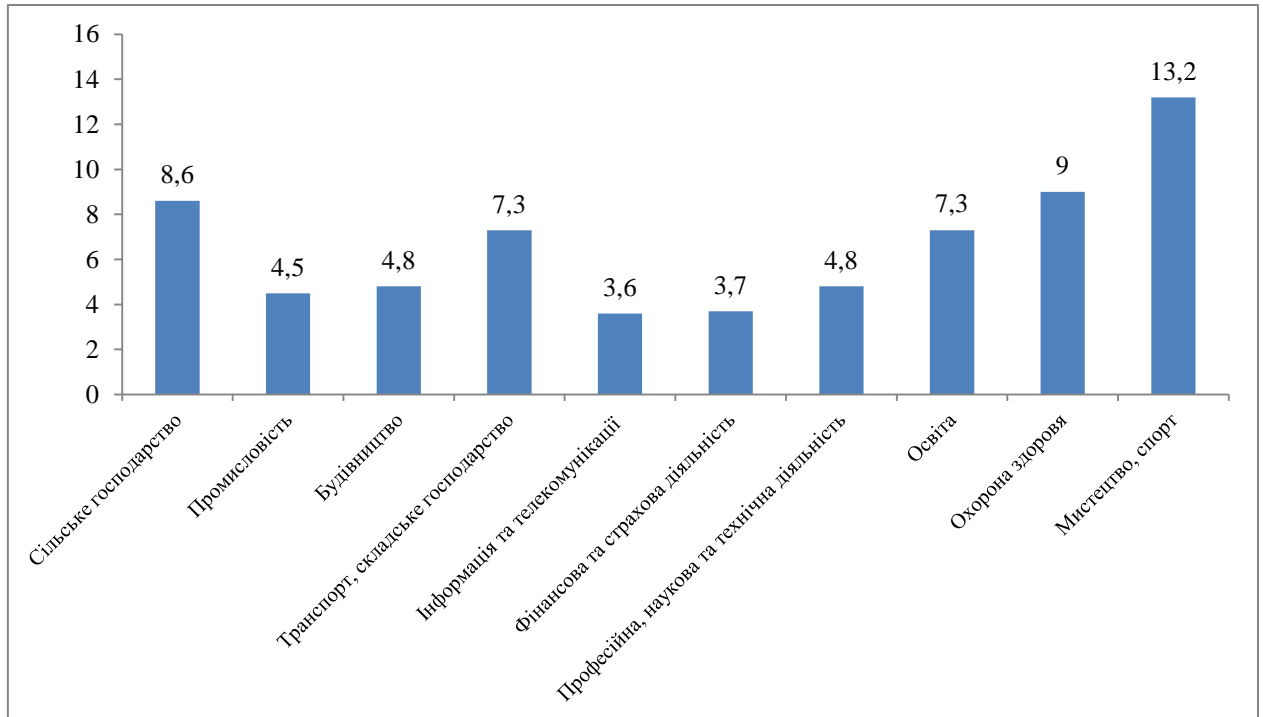

Рис.1. Питома вага штатних працівників за видами економічної діяльності, яким заробітну плату нараховано не вище мінімально встановленого рівня, грудень 2017 р., (%)

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України та Міністерства соціальної політики України.

У регіональному розрізі найбільшу частку працюючих, які отримували заробітну плату, нижчу за мінімальну, у минулому році продемонструвала Чернігівська область (10,7 %), тоді як в Закарпатській та Київській областях цей показник склав 4,4 % та 5,0 % (рис. 2). Відтак проблема бідності населення та її регіональної диференціації в Україні залишається нагальною. Згадана ситуація склалася головним чином через низький рівень доходів від зайнятості. Загалом, у 17 областях України спостерігався вищий показник за середній по Україні (розмір середньомісячної зарплати 6,6 % працюючих не перевищував мінімальний її рівень). Варто відмітити, що коефіцієнт диференціації регіонів за розміром середньомісячної заробітної плати в останні роки перебуває в межах 1,4-1,6. Значна регіональна диференціація частіше за все зумовлена галузевою спеціалізацією регіону: промисловою чи аграрною спрямованістю його економіки. Як правило, у промислових регіонах рівень доходів значно вищий, ніж в аграрних. На рівні доходів

працюючих в сучасних умовах значною мірою відображаються негативні економічні процеси, пов'язані з воєнною агресією РФ на території України.

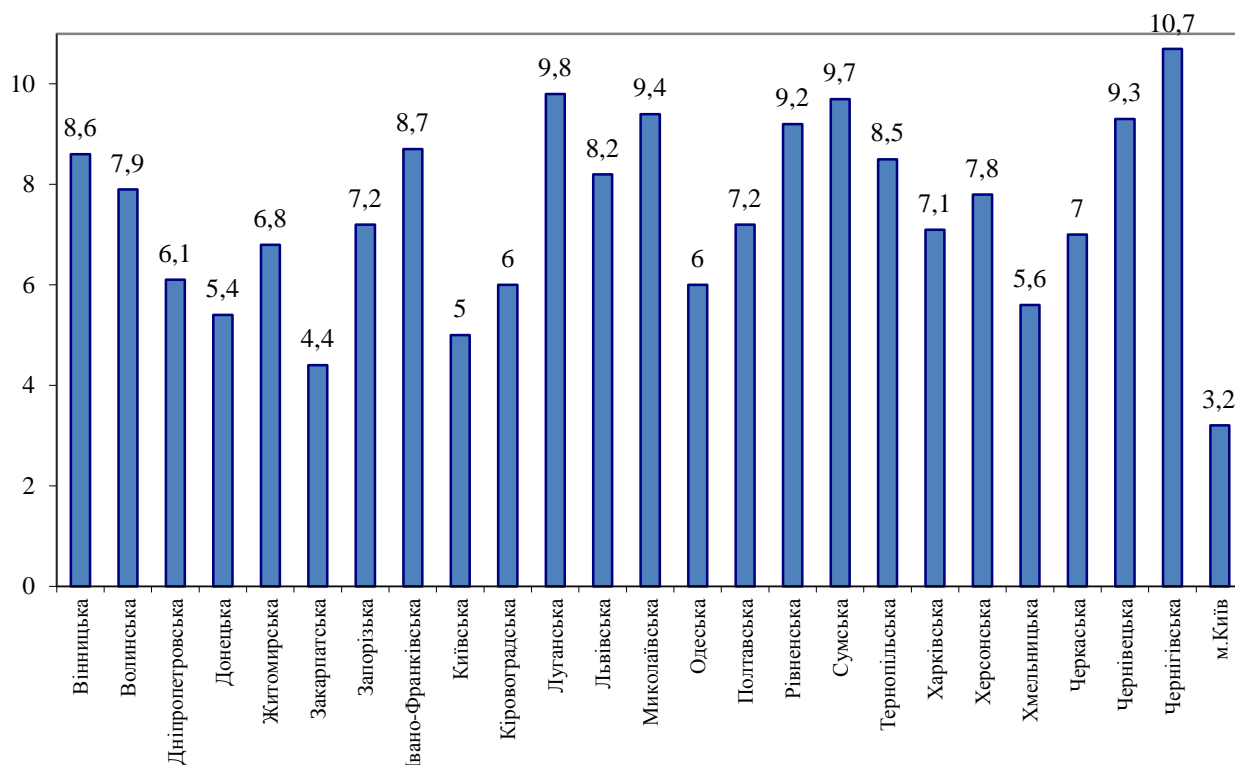

Рис. 2. Питома вага штатних працівників за регіонами, яким заробітну плату нараховано не вище мінімальної заробітної плати, грудень 2017 р., (%)

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України та Міністерства соціальної політики України.

Значній частині працюючого населення мінімально прийнятний рівень життя забезпечує додаткова зайнятість, яка часто не має нічого спільного з основною професією та набутою кваліфікацією.

Важливим економічним аспектом характеристики матеріального становища працюючого населення є стан виплати заробітної плати. Заборгованість і довготривалість її затримки збільшує чисельність бідних серед працюючого населення. Тривалий період в Україні зберігається стійка тенденція щодо нарощування заборгованості з виплати заробітної плати, що є порушенням конституційного права громадян на своєчасне отримання винагороди за працю згідно з законодавством України та міжнародними нормами. Адже заробітна плата залишається головним, переважно єдиним

доходом працюючої людини. Через це, несвоєчасна її виплата суттєво впливає на фінансове становище українських родин.

Заборгованість формувалася ще у попередні періоди – так, з загальної суми заборгованої на 1 листопада 2018 р. заробітної плати працівників економічно активних підприємств 33,5 % було нараховано у 2017 р. та попередні роки. Працівники, яким затримується зарплата, не можуть реалізувати своє право на соціальний захист – вони не є звільненими – не отримують допомогу, вони не можуть оформити субсидію, бо офіційно мають дохід від зайнятості. У таких умовах вони недоспоживають і не мають можливості відтворити свій трудовий потенціал. Несвоєчасна виплата заробітної плати в масовому порядку, при цьому ще й без будь-якого відшкодування за прострочення, стала рисою українського ринку праці.

Так, станом на 1 листопада 2018 р. загальна сума заборгованості з заробітної плати становила 2883,6 млн грн, у тому числі заборгованість працівникам економічно активних підприємств складала 1694,9 млн грн.⁷ Це є результатом недосконалого законодавчо-нормативного забезпечення відносин у сфері заборгованості по заробітній платі, а саме: недотримання принципу першочерговості виплати заробітної плати та відсутності ефективних правових та економічних механізмів захисту конституційного права працівників збанкрутілих підприємств на своєчасне отримання трудових доходів. Заборгованість з виплати заробітної плати з тимчасового явища перетворилась на масовий і незмінний феномен, характерний практично для всіх галузей української економіки, і стала звичайною практикою для багатьох українських підприємств.

Міжнародним законодавством, зокрема, частиною III Конвенції МОП №173 про захист вимог працівників у разі неплатоспроможності роботодавця та статтею 25 Європейської соціальної хартії, передбачений механізм захисту заробітної плати працівників збанкрутілих підприємств шляхом створення

⁷ Офіційний сайт Державної служби статистики України. Статистична інформація. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

інституту гарантування. Проте ці норми залишаються не ратифікованими Україною. Підготовка пропозицій щодо ратифікації частини III Конвенції МОП №173 передбачена Урядом на 2019 р.⁸. Наразі в Міністерстві соціальної політики України створена робоча група з напрацювання законодавчих ініціатив щодо задоволення вимог найманих працівників у разі неплатоспроможності роботодавця.

Отже, недостатня для задоволення основних потреб робітника заробітна плата, яка є найнижчою серед європейських країн, а також проблема заборгованості із її виплати в Україні породжують в соціально – економічній сфері такі явища, як поглиблення бідності серед населення, в тому числі працюючого, та зниження купівельної спроможності населення.

Таким чином, проблему подолання бідності необхідно вирішувати у першу чергу шляхом запровадження дієвих заходів державної політики за такими напрямками як: підвищення зайнятості населення та розвиток ринку праці, збільшення рівня доходів від трудової діяльності, удосконалення системи соціального законодавства у напрямі посилення захисту працівників на своєчасне отримання заробітної плати. Всі вищезгадані проблеми, необхідно вирішувати комплексно й системно, на засадах інституалізації ринку праці й досягнення прискореного економічного зростання.

Рекомендації

До напрямів подолання бідності працюючого населення в Україні слід віднести наступне.

1. Реформи у сфері прикладання праці мають бути спрямовані на реалізацію ключового завдання, яким є перехід від моделі з дешевою робочою силою до моделі з високим рівнем оплати та ефективною працею, що приведе до збільшення доходів працюючих, надходжень до бюджету та соціальних фондів й виступить у ролі мотиватора для повернення

⁸ Розпорядження КМУ від 14.05.2015 № 450-р. «Про затвердження плану заходів щодо забезпечення виконання положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) на 2015-2019 роки». — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/450-2015-%D1%80>

працюючих в офіційний сектор економіки. У цьому контексті особливої актуальності набуває питання **розроблення роботодавцями, їх організаціями та об'єднаннями, галузевими (міжгалузевими) радами, центральними органами виконавчої влади, науковими установами нових професійних стандартів за удосконаленою методологією, затвердженою Мінсоцполітики.** Такі стандарти сприятимуть підвищенню якості кваліфікацій в Україні та наближенню Національної системи кваліфікацій до європейських вимог, удосконаленню освітніх стандартів, приведенню змісту підготовки кадрів у відповідність до потреб роботодавців, підтвердженню результатів професійного неформального навчання, підвищенню якості робочої сили. Нові професійні стандарти дозволять проводити ефективну атестацію та здійснювати поточне моніторингове оцінювання персоналу підприємств та організацій, можуть виступити об'єктивним підґрунтям для розробки галузевих стандартів оплати праці.

2. Важливим залишається питання посилення соціального діалогу, що є важливим засобом у роботі щодо захисту інтересів людини праці. В Україні **слабкість профспілкового руху і відсутність ефективних об'єднань роботодавців** обумовлює необхідність зміцнення ролі держави та залучення **організацій громадянського суспільства** для налагодження соціального діалогу між роботодавцями та найманими працівниками, узгодження суперечностей між ними, зниження соціальної напруженості. Водночас стратегічний курс України на європейську інтеграцію посилює необхідність імплементації концепції гідної праці шляхом реалізації основних її пріоритетних напрямів за допомогою механізмів соціального діалогу. Це потребує активізації діяльності **всеукраїнських профспілок** щодо розширення сфери дії галузевих угод і змістовного наповнення зобов'язань у сферах зайнятості, безпеки та умов праці, дотримання соціальних гарантій тощо. Розвиток соціального діалогу з використанням кращих міжнародних практик пов'язаний із становленням високої соціальної **відповідальності держави, бізнесу, профспілок, громадських організацій**

щодо розв'язання проблем у трудовій сфері та підвищення рівня життя працюючого населення.

3. Враховуючи необхідність вирішення проблем поширення бідності серед працюючого населення необхідно:

- Міністерству соціальної політики України:

- внести зміни до проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України та Закону України «Про оплату праці» щодо своєчасної виплати заробітної плати, а саме забезпечення позачергового порядку виплати заробітної плати (в тому числі заборгованої).

- підготувати зміни до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зняття обмежень права на страйк» щодо забезпечення працівників правами на страйк шляхом надання їм права в індивідуальному порядку припиняти виконання своїх зобов'язань на робочому місці у разі затримки виплати заробітної плати;

- Міністерству соціальної політики України та Міністерству закордонних справ України розробити та внести до Верховної Ради України законопроекти:

- «Про ратифікацію пункту 1 статті 4 (право на справедливу винагороду) та статті 25 (право працівників на захист їхніх прав у випадку банкрутства їхнього роботодавця) Європейської соціальної хартії (переглянутої)»;

- «Про ратифікацію частини III Конвенції Міжнародної організації праці №173 1992 року про захист вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця».

Д. А. Прокопій
відділ соціальної безпеки
Національний інститут стратегічних досліджень
січень 2019 р.